

Feminizam u romanima Kamen na cesti Marije Jurić Zagorke i Svjetionik Virginije Woolf

Šustar, Lorena

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:491587>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-10**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

Lorena Šustar

Feminizam u romanima
Kamen na cesti Marije Jurić Zagorke i
Svjetionik Virginije Woolf

(ZAVRŠNI RAD)

Rijeka, 2023.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za kroatistiku

Lorena Šustar

Matični broj: 0009080372

Feminizam u romanima
Kamen na cesti Marije Jurić Zagorke i
Svjetionik Virginije Woolf

ZAVRŠNI RAD

Prijediplomski studij: Hrvatski jezik i književnost, Engleski jezik i književnost

Mentor: doc. dr. sc. Mario Kolar

Rijeka, 11. rujna 2023.

IZJAVA

Kojom izjavljujem da sam završni rad naslova *Feminizam u romanima „Kamen na cesti“ Marije Jurić Zagorke i „Svjetionik“ Virginije Woolf* izradila samostalno pod mentorstvom doc. dr. sc. Marija Kolar.

U radu sam primijenila metodologiju znanstvenoistraživačkoga rada i koristila literaturu koja je navedena na kraju završnoga rada. Tuđe spoznaje, stavove, zaključke, teorije i zakonitosti koje sam izravno ili parafrazirajući navela u završnom radu na uobičajen način citirala sam i povezala s korištenim bibliografskim jedinicama.

Studentica

Potpis

Lorena Šustar

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Feminizam.....	2
2.1. Općenito o terminu.....	2
2.2. Feminizam u svjetskoj književnosti.....	2
2.3. Feminizam u hrvatskoj književnosti.....	4
3. Marija Jurić Zagorka.....	6
3.1. Biografija.....	6
3.2. Feminističko djelovanje Marije Jurić Zagorka.....	8
3.3. <i>Kamen na cesti</i>	9
3.3.1. Feminizam u <i>Kamenu na cesti</i>	9
3.3.2. Proučavanje motiva braka.....	10
3.3.3. Proučavanje motiva žene u bijegu.....	12
3.3.4. Proučavanje motiva slobode.....	13
4. Virginia Woolf.....	16
4.1. Biografija.....	16
4.2. Feminističko djelovanje Virginije Woolf.....	17
4.3. <i>Svjetionik</i>	18
4.3.1. Gospođa Ramsay.....	19
4.3.2. Lily Briscoe.....	20
5. Zaključak.....	22
6. Literatura.....	23
7. Sažetak i ključne riječi.....	25
8. Naslov i ključne riječi na engleskom jeziku.....	25

1. Uvod

Cilj ovog rada je analiza elemenata feminizma u romanima *Kamen na cesti* (1938.) Marije Jurić Zagorke i *Svjatnik* (1927.) Virginije Woolf. Na primjeru Woolf, uočiti će se novo shvaćanje poetike i svrhe književnosti. Woolf je stvarala u književnoj epohi modernizma. Modernizam za razliku od realizma nije nastojao vjerodostojno prikazati zbilju. On je zahtijevao autonomiju i slobodu stvaralaštva čemu svjedoče brojne književne mode i pravci u tom periodu. Stvaralački princip više nije bio blizak znanstvenom. Smatrajući da moderni roman treba nadići dotadašnje postojeće narativne okvire, stvorili su se novi odnosi između pripovjedača i čitatelja te se naglasila epistemološka determinanta. Woolf je predstavljala navedenu prekretnicu te je zagovarala potrebu o novim tehnikama koje će nadomjestiti pripovijedanje kao do tad najvažniji segment romana. Razvila je tehniku struje svijesti te je svojim nelinearnim pripovijedanjem, nekonvencionalnom strukturom i narativnom eliptičnošću postigla dvostruki dijalog i psihičku simultanost.

Woolf stoji u opreci sa simplificiranim narativnim diskursom Zagorke u romanu *Kamen na cesti*. Riječ je o realističnom (socijalno-psihološkom) pristupu pripovijedanja. Fabula je zaokružena, kronološki linearna i obiluje mnogobrojnim epizodama. No, u romanu se također nalaze inovativni postupci naracije. Primjerice, pripovjedač je fokaliziran isključivo iz perspektive glavnog lika Mirjane Grgić. Uz to se naziru autobiografski elementi uz pomoću kojih će Zagorka portretirati političko-društvene prilike za vrijeme Kraljevine Jugoslavije. Obje su autorice, naglašavajući konstrukt ženske imaginacije, zahtijevale nužnost integracije žena u društvo. To su ostvarile kroz drugačije žanrove te će ovaj rad pokazati kako se feministički elementi drugačije ocrtavaju u romanu struje svijesti i odgojno-razvojnog romana s autobiografskim elementima.

2. Feminizam

2.1. Općenito o terminu

Feminizam kao politički pokret pojavljuje se početkom 20. stoljeća s ciljem uspostavljanja novih društvenih odnosa u modernom vremenu. Takav radikalni zaokret težio je emancipaciji žena te spolnoj, političkoj i ekonomskoj ravnopravnosti. Prvenstveno valja razjasniti sam pojam. Američka povjesničarka Karen Offen definirala je feminizam „kao sistem ideja i pokreta za društvene i političke promjene zasnovanih na neprihvatanju privilegija muškaraca i podređenosti žena u društvu“ (Offen 2015: 42). Kao bitan segment u ljudskoj povijesti, feminizam je utjecao na promjenu zakona te omogućio nove pristupe u politici, filozofiji, slikarstvu, književnosti i kulturi. Analizirajući isključivo segment književnosti, ona se kroz feminizam razvijala u valovima te je imala drugačiji odjek u različitim zemljama.

Prije nego što ukratko predstavim najznačajnije feminističke književnice kroz povijest, bitno je reći nešto o problemu u književnoj terminologiji. Naime, često se poistovjećuju termini ženska i feministička književnost. Termin *ženska književnost* trebao bi se odnositi na književnost o ženama općenito, a termin *feministička književnost* na onu koja uključuje borbu protiv patrijarhalnih vrijednosti. Rita Felski navodi da feministička književnost „obuhvaća sve tekstove koji su na kritički način svjesni podređenog položaja žena te rod shvaćaju kao problematičnu kategoriju“ (Felski 1989: 14). Termin *feministički* rabi se manje jer je u praksi prihvatljiviji pojam ženskog pisma koji je nastao kao dio francuske feminističke književnosti sedamdesetih godina (Violić 2008). Međutim, kako bismo razumjeli razloge i potrebu za razvojem feminističke književnosti te zašto se ona ne smije poistovjećivati sa ženskom, važno je shvatiti njen razlog nastanka kroz književno-povijesni razvoj.

2.2. Feminizam u svjetskoj književnosti

U povijesti osamnaestog stoljeća počele su se odvijati brojne promjene u svim sferama, a posebice u javnoj i političkoj. Najznačajnija je bila *Deklaracija o neovisnosti* donesena 1776. godine, no ona nije bitno utjecala na položaj žena. Dva su temeljna dokumenta pokrenula izmjenu postojećih društvenih postulata. U Francuskoj je to bila Olympe de Gouges koja 1791. godine piše *Deklaraciju o pravima žene i građanke*. U Engleskoj 1792. godine to čini Mary

Wallstonecraft s *Obranom ženskih prava*. Devetnaesto stoljeće je iz tog razloga krenulo obilovati zalaganjem žena za jednaka prava u ekonomskim, obrazovnim i političkim sektorima. Međutim, Viktorijansko doba (1837.-1901.) u Engleskoj znatno je pogoršalo diskriminaciju žena što je rezultiralo sufražetskim pokretom. Feminizam se povijesno dijeli u četiri vala.

Prvi od njih četiri smješta se u 19. i početak 20. stoljeća. Objavljivale su se mnoge tiskovine i brošure o pravima žena. Veliki aktivistički angažmani urodili su dugo očekivanim pravom glasa 1893. godine na Novom Zelandu. Među istaknutim književnicima i najznačajnijim predstavnicama prvog vala smatrale su se Mary Shelley, George Sand, Harriet Taylor Mill, Jane Austen, George Eliot, sestre Charlotte, Emily i Anne Brontë te Virginia Woolf. Nedugo zatim, uslijedio je Drugi svjetski rat te su muškarci bili mobilizirani. Okolnosti su zahtijevale daljnju radnu ekonomiju čime su se žene uspjele iskazati kao ravnopravni članovi društva. Ovo je za žene bio okus slobode te su htjele pridonijeti društvu svojim produktivnim djelovanjem. Međutim, muškarci koji su se vratili iz rata zahtijevali su svoje poslove natrag. To je potaknulo feministički politički aktivizam drugog vala.

Drugi val feminizma započeo je 1950-ih i trajao je do sredine 1980-ih te se bavio pitanjima patrijarhata u obitelji. Primjer toga je stručna knjiga *Drugi spol* (1972.) Simone de Beauvoir koja je aktualizirala ulogu žene te je smjestila van okvira njene uloge kao majke i supruge. Žena bi trebala imati pravo na odlučivanje o svojem obrazovanju, karijeri, ljubavnom statusu i želji za osnivanjem obitelji, tvrdila je de Beauvoir.¹ Od ostalih književnica isticale su se Kate Miller sa *Seksualnom politikom* (1970.), zatim Shulamith Firestone *Dijalektika seksa: slučaj za feminističku revoluciju* (1970.) te Germaine Greer *Ženski eunuh* (1970.). Rodna borba bila je povezana i s pitanjem rasne diskriminacije. Takve teme obrađivale su afro-američke spisateljice, kao što su Michele Wallace i njezin *Macho crnac i mit super žene* (1978.) i Alice Walker *Boja purpura* (1982.).

Treći val feminizma nastavio se u 1980-ima te je trajao približno do 2010. godine. Obilježavaju ga problemi vezani za reproduktivno pravo, seksualni rad, pornografiju i ostala politička, ekonomska i socijalna prava. Predstavnice su Angela Carter (*Krvava komora*, 1979.), Elfriede Jelinek (*Pijanistica*, 1983.), Kathy Acker (*Blood and Guts in high school*, 1984.), Janette Winterson (*Naranče nisu jedino voće*, 1985.), Toni Morrison (*Voljena*, 1987.), Judith

¹ „Feminizam“. *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2023. URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=19203> (pristupljeno 10.8.2023.)

Butler (*Nevolje s rodom*, 1990.), Margaret Atwood (*Alias Grace*, 1996.) i Sarah Waters (*Varalice*, 2002.). Ističu se i Rebecca Walker, Jennifer Baumgardner i Amy Richards.

Četvrti val nastavlja se 2010-ih godina do danas. Tehnološki i digitalni razvoj omogućio je veću slobodu govora, brojnije prosvjede, zalaganje za LGBTQIA zajednicu te borbu protiv rodnog nasilja. Istanbulska konvencija iz 2011. dokaz je toga. Najutjecajnije autorice su Chimamanda Ngozi Adichie (*Svi bismo trebali biti feministi*, 2014.), Naomi Alderman (*Snaga*, 2016.) i Caroline Criado Pérez (*Nevidljive žene: razotkrivanje pristranosti podataka u svijetu dizajniranom za muškarce*, 2019.).

2.3. Feminizam u hrvatskoj književnosti

Početak feminističkog angažmana u Hrvatskoj smješta se u drugu polovicu 19. i početak 20. stoljeća. Borba za ženska prava u Hrvatskoj dijelila se na dvije faze ovisno o državi nastajanja. U vrijeme Austro-Ugarske ženske aktivistice sastojale su se uglavnom od učiteljica ili članica visokih društva. Dio njih predvodio je humanitarne pothvate, a ostatak članica ulagao je u obrazovne i ekonomske ciljeve. Takva je na primjer bila Gospojinska udruga za naobrazbu i zaradu ženskinja (Ograjšek Gorenjak 2022: 166). Sukladno time, otvarale su se brojne škole za djevojčice i više djevojačke škole. Na prijelazu stoljeća, 1900. godine, pokrenut je i prvi časopis za žene *Domaće ognjište*.

Druga faza borbe za ženska prava, u doba Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odvijala se uz pomoć internacionalnih organizacija, npr. Udruženja univerzitetski obrazovanih žena. Prva feministička organizacija zvala se *Ženski pokret* te je objavljivala istoimeno glasilo u kojem su bile sadržane brojne književne crtice, prijevodi poznatih feministkinja, eseji, putopisi i informacije o ženskim pravima. Od ostalih časopisa isticao se *Ženski svijet* (1917. – 1920., kasnije *Jugoslavenska žena*), *Ženski list* (1925. – 1938.) i *Hrvatica* (1939. – 1941.). Marija Jambrišak i Mira Kočonda-Vodvarška su uz Zagorku imale važnu ulogu u ženskom pokretu. Jambrišak je bila zaslužna za stotine objavljenih ženskih biografija, a Kočonda-Vodvarška napisala je brojne članke o ženskoj povijesti.

Velikom figurom i začetnicom feminističke književnosti smatrala se Dragojla Jarnević. Imala je neupitnu ulogu u stvaranju hrvatskog feminizma u vrijeme hrvatskog narodnog preporoda. Njeno djelo *Dnevnik* prvi je hrvatski ženski dnevnik te je autorica kroz osobnu

tragediju prodrla u vlastitu intimu. Stigmatizira društvenih norme i nerealna očekivanja koja muškarci postavljaju ženama.

Pravo glasa žene su dobile tek 1945. godine. Iz tog razloga feminizam zamire do kraja 70-ih, odnosno do osnutka feminističke skupine Žena i društvo. Feminizam u SFRJ-u bio je dinamičan upravo zbog velikih ženskih predstavnica, poput Slavenke Drakulić, Rade Iveković, Lydie Sklevicky, Vesne Kesić, Jeleca Zuppe, Blaženke Despot, Nadežde Čačinovič, Andreje Feldman, Đurđe Knežević, Dubravke Peić itd. (Ograjšek Gorenjak 2022: 170).

Feminizam u 90-ima osniva niz ženskih organizacija koje se u 2000-ima uspješno šire zahvaljujući internetu (Ženska mreža Hrvatske, CESI, Ženska infoteka itd.). U novije doba uspješno se razvija i feministička kritika i teorija u vidu neprofitnih medija (VoxFeminae, Libela, Muf)².

² Feminizam. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2023. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19203> (pristupljeno 10.8.2023.)

3. Marija Jurić Zagorka

3.1. Biografija

Stanko Lasić u svojoj knjizi *Književni počeci Marije Jurić Zagorke* kao mjesto i datum Zagorkina rođenja navodi selo Negovec kod Vrbovca 1. siječanj 1873. godine (Lasić 1986: 11). Međutim, Lasić prepričava Zagorkinu biografiju na temelju fikcije, odnosno njezina autobiografskog romana *Kamen na cesti*. Zbog toga uputnije je osloniti se na najnovije istraživanje Slavice Jakobović Fribec, koja u svojoj studiji *Zagorka – protagonistica nenapisane povijesti hrvatskog feminizma* utvrđuje 2. ožujka 1873. kao vjerodostojan podatak iz Matice rođenih i krštenih. Zagorka je odrasla na plemićkom dvorcu Negovec s imućnim roditeljima, dvoje braće i jednom sestrom. Zagorkina sestra bolovala je od tuberkuloze koja je za nju bila fatalna.

Postojale su implikacije da je Zagorkin otac bio nezakonito grofovsko dijete, no to nije nikad dokazano, što potvrđuju autobiografski elementi *Kamena na cesti*. Djetinjstvo je provela u Hrvatskom zagorju, a zbog majčinog nasilničkog ponašanja i averzije prema muškarcima, Zagorka odrasta u nesretnoj okolini. Obiteljska izoliranost navela ju je da toplinu i ljubav potraži u dobroti sluga, okolnih seljaka i pastira. U njima je pronašla roditeljsku figuru, ali i stvaralačku inspiraciju. Zatim su je roditelji upisali u samostansku školu te je naredne godine provela u Samostanu milosrdnica u Zagrebu. Tamo je priređivala đачki list *Samostanske novine*. Prvo djelo, *Pripovijesti starog Tenšeka*, napisala je u dobi od dvanaest ili trinaest godina. Pripovijesti su objavljene u samostanskom časopisu, a sadržavale su legende i priče seljaka. S obzirom na to da je bila izvrstan đak, otac joj je želio omogućiti školovanje u Švicarskoj, no njena je majka to zabranila. S osamnaest godina s bratićem Martinom pokrenula je amaterski đачki list *Zagorsko proljeće* pod pseudonimom M. Jurica Zagorski. List je bio zabranjen zbog teksta o Matiji Gupcu. U tekstu se osuđuje podložnost Hrvata prema stranim mađarskim vlastima. Dobiva savjet kako se žene ne bi trebale baviti politikom, već zadovoljiti ulogu pokorne kućanice i majke. Ne poslušavši ovaj savjet, cijeli je život morala pružati otpor opresivnim politikama.

Onemogućena u daljnjem školovanju, roditelji su je prisilili na udaju. Učinili su to kako Zagorka ne bi nastavila sanjariti o karijeri glume prema kojoj je krenula razvijati afinitet (Jakobović-Fribec 2006: 43). Brak je sklopljen za 18 godina starijeg muškarca kojem je bio obećan velik miraz. Jedini plod tog braka bio je uspješno obavljen tečaj iz telegrafistike. Tečaj

joj je omogućio poznavanje mađarskog jezika i olakšao karijeru u novinarstvu. No, Zagorka zbog njegove škrtosti i zlobe traži rastavu. Na taj se način mogla vratiti iz tuđine u Hrvatsku za kojom je njen nacionalni identitet toliko čeznuo. U Hrvatskoj odlazi kod rodbine u Srijemsku Mitrovicu otkuda šalje članke časopisima *Posavskoj Hrvatskoj* i *Hrvatskom braniku*. Zagorkina rodbina nije podupirala njeno pisanje te se morala vratiti u Zagreb. Tamo je uz pomoć Nikole Dogana (urednika *Hrvatskog branika*) počela raditi u *Obzoru* kao glavna urednica. Također je tada pod pseudonimom objavila roman *Vlatko Šaretić* (1903.).

Zagorka svoje životne aspiracije nikad nije pronašla u konvencionalnim društvenim ulogama. Nije joj bilo presudno postati supruga ili majka. Jedini cilj za nju bilo je pisanje; reportaža, putopisa, novinarskih i književnih radova, feljtona, jednočinki i političkih članaka (bila je žustri protivnik mađarizacije). Uz potporu i nagovor biskupa Josipa Jurja Strossmayera, 1910. godine anonimno objavljuje roman *Kneginja iz Petrinjske ulice*. Od 1911. do 1913. godine piše prve romane iz serijala *Grička vještica* (*Tajna krvavog mosta*, *Kontesa Nera* i *Malleus Maleficarum*). Nakon Prvog svjetskog rata u *Novostima* i *Večeri* objavljuje i ostale romane iz ciklusa (*Suparnica Marije Terezije*, *Dvorska kamarila* i *Buntovnik na prijestolju*), kao i druge povijesno-popularne te društvene romane.

Nakon *Obzora* 1918. godine pisala je za *Jutarnji list*. Tamo je objavila *Crveni ocean*, a 1925. godine pokrenula je već spomenuti *Ženski list*. Djelo *Kamen na cesti* objavljuje se 1932. godine. Nakon *Ženskog lista*, 1936. godine tiska se list *Hrvatica*. Dolaskom na vlast ustaše su 1941. prisilno obustavili rad lista. Zatim su naredili Zagorkinu deložaciju zbog čega si je neuspješno pokušala oduzeti život. Godine provedene u bijedi i teškom siromaštvu Zagorku nisu odmakle od njene strasti za pisanjem. Piše autobiografiju *Što je moja krivnja* oko 1947. godine.

Zagorkin književni opus uključuje i brojne satire i lakrdije, ali i drame, kao što su *Novi Roman* (1901.), *Što žena umije* (1901.), *Evica Gupčeva* (1905.), *Filip Koševski* (1904.) i komedija *Jalnuševčani* (1917.), koji se smatraju njenim najboljim scenskim djelom. Ostali njezini romani su *Roblje* (1899.), *Republikanci* (1914.-16.), *Kći Lotrščaka* (1919.-20.), *Tozuki* (1922.), *Plameni inkvizitori* (1928.-29.), *Gordana* (1933.-35.), *Vitez slavonske ravni* (1937.-38.), *Jadranka* (1953.) itd.

Dugo je vremena Zagorkino stvaralaštvo nosilo etiketu „šunda“ i trivijalne književnosti. Zagorka se jednom prilikom prozvala novinarkom, a ne književnicom u nadi da zaštiti svoju žensku autonomiju. U četrdesetima je odlučila raskinuti sve ugovore s vlasnicima novina koji

su profitirali od njenog slabo plaćenog rada. Umire 30. studenog 1957. u Zagrebu u svom stanu na Dolcu, gdje se danas nalazi memorijalni centar.

3.2. Feminističko djelovanje Marije Jurić Zagorke

Zagorka slovi za prvu domaću sufražetkinju te se svojim feminističkim doprinosom publicistici, književnosti i politici istaknula kao borac za ravnopravnost spolova. Najmlađi dani bili su joj ispunjeni obiteljskim nasiljem gdje je iz prve ruke na primjeru oca i majke mogla svjedočiti fizičkom i psihičkom zlostavljanju. Takav obrazac ponašanja sigurno je kod nje stvorio averziju prema braku. Od malih nogu pokazivala je interes prema obrazovanju, mnogo je recitirala, pisala i čitala. Inspirirana stečenim spoznajama, razvijala je revolucionarni duh koji ju je ohrabrio da s dvanaest godina pozove bana Khuena-Hédervárya u obranu Hrvata od Mađara. Zagorkina je obitelj umalo bila optužena za izdaju zbog tog incidenta (Jakobović Fribec 2006: 44).

Njena daljnja karijera u novinarstvu i pisanju svjedočili su o ženi izvan okvira svog vremena. Pisala je polemičke tekstove u kojima se bori za seksualnu jednakost i ženska prava, a zbog feminističke drame *Evica Gupčeva* završava iza rešetaka. Nakon toga, 1909. godine u časopisu *Zvono* izlaze tri njena članka od kojih je jedan naslovljen *Napredna žena i današnji muškarci*. Njihovo objavljivanje rezultiralo je Matoševim protučlankom *Naprednjače i brak*. Matoš je kritizirao feminističke teze kako bi zaštitio muški status pisanja u to vrijeme. Smatralo se da politika nije za žene, već briga oko kućanstva i obitelji. U Zagorki se probudio bunt prema društvenim normama. Među prvima je sudjelovala u ženskim prosvjedima u Zagrebu, zaustavljala ljude i uvjerala ih u čistoću hrvatskog jezika i spolne ravnopravnosti. Uz to što je bila prva žena koja je izvještavala iz Hrvatskog sabora, organizirala je udruhu Kolo radnih žena te je bila nazivana „antikulturalnom sufražetkinjom“. Lydia Sklevicky je u svom eseju *Patuljasta amazonka hrvatskog feminizma* navela kako su Kolo, borba protiv mađarizacije, prosvjedi, rad u *Obzoru*, sudjelovanje u polemikama, stvaranje predodžbe aktivne žene u književnim i dramskim tekstovima zajedno s odlukom o rastavi braka, primjer sindikalnog, političkog i ženskog aktivizma (Sklevicky 1988: 43).

Zadobila je pozornost u Budimpešti povodom njenog prvog jubileja. Održao se u čast Zagorkinog desetogodišnjeg rada u *Obzoru* jer nije bilo pojmljivo da postoji žena koja se bavi novinarstvom (Hergešić 1976: 5). Zagorka je izrazila svoj stav:

„Svugdje sam bila dočekivana s nepovjerenjem i prezirom jer je žena u politici u 19. stoljeću bila smatrana poput žene u javnoj kući. (...) A ja sam u prvom redu širila feminizam i ženama budila volju da sudjeluju u javnom životu. Moja je težnja uvijek bila emancipacija žena“ (Đorđević 1972: 161-162).

3.3. *Kamen na cesti*

U *Ženskom listu* od 1932. do 1934. u nastavcima je izlazio Zagorkin roman *Na cesti: roman jedne spisateljice*. Kao samostalna knjiga objavljen je 1938. godine (Grdešić 2008: 639). *Kamen na cesti* se prema Maši Grdešić kreće unutar tradicije socijalno-psihološkog realizma, a zbog podudarnosti u brojnim podacima sa Zagorkinim životom, Nemeč je djelo pridružio autobiografskoj prozi, iako fabula prati put glavnog lika Mirjane Grgić pa je zapravo nemoguće govoriti o autobiografskom ugovoru (Grdešić 2008: 643). Zagorka je svoju pripovijest o životu mijenjala ovisno o političko-povijesnim događanjima te zato nije vjerodostojno govoriti o djelu u autobiografskom smislu. Roman je pisan u trećem licu, te se radi o pripovijedanju u kojem je nepouzdan pripovjedač ograničen na svijest samo jednog lika. Treće lice može sugerirati feminističku notu jer priča Mirjane Grgić postaje priča svake žene koja se može poistovjetiti s protagonisticom. Struktura romana može se podijeliti na Mirjanin život u roditeljskom domu, braku i gradu (Grdešić 2008: 648). *Kamen na cesti* sastoji se od pet poglavlja: *Kamen na cesti*, *Na rubu samrti*, *U oluji*, *Svadbeni put* i posljednji dio *U domovini*.

3.3.1. Feminizam u *Kamenu na cesti*

Kamen na cesti zanima nas kao dio ovog rada jer ne pripada književnosti o ženama, odnosno ženskom pismu, već se smatra feminističkim romanom. Edith Thomas (1959) objašnjava da zapravo ženska književnost ne postoji, kao što ne postoji ni muška književnost. Ona je uvijek usko vezana uz feminističku književnost te se zato stvorio terminološki problem. Prema Thomas književnost koju pišu žene, pa tako i Zagorka, karakterizira:

„Lucidnost koja ide do cinizma, osobina koja se dosad smatrala više muškom, a manje svojstvenom onom 'vječnom ženskom' što su ga muškarci izmislili. Žene su svjesne i kritične. U tome je, vjerujem, osnovna karakteristika ove nove književnosti čiji su pisci žene“ (Thomas 1959: 404).

Dakle, Thomas nastoji otvoriti perspektive prema svijetu u kojem rodne i diskriminacijske prakse ne mogu opstati, pri čemu je glavni cilj sveopći balans i ženska sreća. Smatra kako su nove žene svjesne i kritične, što se može oprimjeriti Zagorkinim *Kamenom na cesti*. Također probuđuje kritiku prema položajnoj prevlasti muškaraca, kao i svijest o borbenosti u ženskoj duši. Ta je borbenost kod Zagorkinog glavnog lika Mirjane uočljiva u „protuaustrijskom i protunjemačkom stavu, kritici Khuenova aparata, borbi za nacionalnu neovisnost, osudi odnarođivanja i socijalnom angažmanu“ (Nemec 1998: 77). S feminističkog gledišta, kriterij važnosti se svakako mijenja ovisno o povijesnom kontekstu, obzirom na to da ono što je aktualno danas nije bilo u Zagorkino vrijeme. Međutim, iako su se povijesne i političke okolnosti promijenile, rasprave o odnosu muškaraca i žena u braku i dalje su relevantne.

Slijedi razrada feminizma na temelju proučavanja koncepta uloge žene u društvu kroz njen položaj u braku. Nakon toga uslijedit će analiza utjecaja okoline na razvoj čovjekovog identiteta.

3.3.2. Proučavanje motiva braka

Žena nije samo sjena muškarca, supruga, kuharica, spremačica i majka njegove djece, već jedinstveni entitet i kao takva trebala bi imati ista prava kao i on u svim sferama. To se posebno odnosi na pitanje obrazovanja koje je kroz povijest bila samo muška povlastica. Na primjeru riječi Mirjanine majke prikazuje se ustaljena norma koja očekuje od žene da svoj život slaže po mjeri muškarca. Zanimljivo je zapaziti da ona, unatoč dugogodišnjem lošem braku, nasilju i nesreći, i dalje iskreno vjeruje da je primarni zadatak žene biti supruga, a ne obrazovana žena: „Knjige su krive. I sasvim pravo čini Nagy kad ti ne da čitati ni mađarski, a kamoli hrvatski. Ti sada pripadaš mužu i moraš biti ono što on hoće. Sad ćeš imati u ruci gospodarstvo i tvoja je sreća potpuna“ (Jurić Zagorka 2008: 336). Mirjana je pristala na brak isključivo zbog svoje majke. Nadala se da će ju tako spasiti od oca. No, Mirjanino preispitivanje braka kao društvene tvorevine (pa samim time i ljubavi unutar braka) u djelu se nastojalo preoblikovati kako bi se

pokazalo da žena nije vlasništvo muškarca. Mirjana je promatrajući svoju majku shvatila da brak nikada neće postati predmet njene čežnje:

„S užasom promatra Mirjana pred sobom ženu što se savija i lomi za ljubav. A ona ne pojmi, ne shvaća, ne može nigdje zapaziti vrijednost te muške ljubavi da bi se za nju moglo toliko patiti, toliko je željeti, dok ona u svojem biću nalazi samo otpor, odvratnost, prijezir prema bračnom odnosu za koji majka toliko trpi. Zar je moguće za to razdirati cijeli jedan život? Nije li to strahovita zabluda mišljenja? Ili osjećaja?“ (Jurić Zagorka 2008: 500)

U slučaju *Kamena na cesti*, to preoblikovanje značilo je potpun raskid takve društvene tvorevine. Na taj bi način ženski politički subjekt u društvu uzrokovao značajne promjene kroz druge sfere. Dakle, odbacio bi se patrijarhalni model kulture u svrhu samo aktualizacije, a to je podrazumijevalo stjecanje većeg stupnja obrazovanja. Mirjana stvara veliki književni opus ponukana brojnim spoznajama, no bez društvenog oslonca muškarca, njeno književno stvaralaštvo nije moglo biti prosuđeno u okviru položaja, imena i ugleda njenog muža. Samim time ona, kao ni njen spisateljski rad, nisu imali vrijednost bez muške obrane. Mirjanin primjer odbacivanja braka donosi sa sobom niz osuda i razdijeljenih mišljenja. Glavna protagonistica se nakon braka mora suočiti s iskrivljenom slikom društva. Ono je podložno ismijavanju, nepoštovanju i omalovažavanju rastavljenih žena. U romanu vidimo da je to stigma koje se Mirjana nikada nije uspjela riješiti. Naprotiv, ona ju je nagnula u golemu osamljenost i izolaciju:

„Da ostaviš muža koji je na ražnju pekao tvoje opozicionalce, postupali bi s tobom kao sa svakom rastavljenom ženom, ogovarali bi te na smrtno ime. Sve bi bila kriva ti, a on bi bio u pravu pa da je sam Khuen-Héderváry. Kad treba protiv žena, svi su muževi u jednom redu, svi će pomoći mužu da ne mora plaćati ženi uzdržavanje. Ni suda nema za ženu, ni zakona. Svaki zakon pronade da je nešto kriva žena. Žena nema nikad pravo, muž nikad krivo. To ti je život rastavljene“ (Jurić Zagorka 2008: 404).

Međutim, Mirjanina rastava bila je nužna. U bračnom odnosu muž ju je izolirao od vanjskog svijeta, kontrolirao gdje se kreće, špijunirao te nalagao na koji će način provoditi dane. Bilo joj je dozvoljeno pričati samo jezik svoga muža, odnosno mađarski. Hrvatski jezik bio je strogo zabranjen, čak i u onim pismima upućenim obitelji i prijateljima:

„Tako su mi govorile sve one svadbene dame. To sve tako mora biti jer se žena mora pokoravati mužu. Tko je to sve tako uredio? Bože dragi, zašto si me stvorio djevojkom? Da sam muškarac, ne bih se morala pokoravati. Ne bi mi sada nitko zapovijedao kojim ću jezikom pisati Marti, Tenšek, mami. Da sam muškarac sad bih se spremala za ispitu, sjedila bih negdje nad debelim knjigama“ (Jurić Zagorka 2008: 307).

Njegova patološka škrtost dovela ju je i na rub fizičkog propadanja jer je zbog gladi i neuhranjenosti počela obolijevati. Vrlo brzo je završila u bolnici, gdje je i psihički dotakla dno. Brak je Mirjani predstavljao zatočeništvo u svakom smislu riječi, stoga ne čudi što je izabrala bijeg od takvog života.

3.3.3. Proučavanje motiva žene u bijegu

Nakon rastave Mirjana je bila suočena s bujicom predrasuda. One su se ocrtavale u malim, svakodnevnim nepravdama koje čovjeka tjeraju u otuđenost od društva. U kontrastu sa životom na selu, život u gradovima, kao što su Budimpešta i Zagreb, trebao joj je omogućiti veću emancipaciju. No, kao rastavljena žena ona se suočila s novim restrikcijama. Nisu je htjeli poslužiti u restoranu, a ni iznajmiti sobu zbog nedostatka pratnje. Nakon osam sati navečer nije smjela izlaziti bez prisustva muškarca. U protivnom se mogla povezati s nepoštenjem i potencijalnim zajedljivim šaputanjima te glasinama da se bavi „najstarijim zanatom na svijetu“.

Mirjana je pretrpjela žrtvu zbog svog jedinog ideala – „biti svoja i nikad ne pripadati mužu“ (Jurić Zagorka 2008: 490). Živjela je otuđeno, poput kriminalca koji se mora skrivati kako bi bio slobodan. U očima društva ona je bila nepošteni zločinac, sramota. Stizale su joj dopisnice s prijetnjama u kojima je pisalo da će biti protjerana iz grada ako se ne vrati „tamo gdje joj je mjesto“. Mirjanine misli o samoubojstvu u to vrijeme prikaz su opresivne tiranije koju društvo vrši na pojedince, a mnogi od njih završavaju kobno. Ljubav ili sentimentalizam zato je isključen iz formule sudbine ženskih likova. Kritizirajući zapravo taštinu, Zagorka prikazuje kako Mirjana nije mogla steći naklonost ni ljubav jer joj je manjkalo ženstvenosti, koketnog pogleda, šarma, a nakon rastave i utjecajne muške ruke. Nerealni, amoralni kriteriji uspješnosti prikaz su površnih i nevažnih vrijednosti koji ljude postavljaju, a rijetko ih ostvaruju.

„Ako je lijepa, stoput gore. Onda nemaš mira ni od ženskih jezika. Ako pak nisi lijepa, onda te guraju kao praznu bočicu jer nikome nisi potrebna. Zlo je biti žena, vrlo zlo. Dragi Bog bio je veoma zle volje kad je stvarao Evu“ (Jurić Zagorka 2008: 463).

„Ljepota je snaga i vlast žene. Ljepotu obožava svaki muškarac. I vidjela je gospodu kako se vrte oko njezine majke. (...) A zašto? Zašto je ta ljubav u braku tako važna, potrebna za život“ (Zagorka 2008: 391).

3.3.4. Proučavanje motiva slobode

Proučavajući Mirjanine životne odluke, sve su imale zajedničku polazišnu točku, a to je egzistencija bez muškarca. Lako je naslutiti da razlog proizlazi iz njenih trauma. Prateći njeno djetinjstvo, bila je žrtva opsesivno ljubomorne majke koja je nad njom vršila fizičko i psihičko nasilje. Sigurno, gledajući po freudovskom kriteriju, to je u Mirjani stvorilo svojevrsnu averziju prema muškarcima. Od kad je progovorila prvu riječ, bila je svjedok majčinih ispada. Majka ju je tjerala na špijunažu oca i na promatranje seksualnih znakova koje dijete u tim godinama ne može razumjeti: „Netko te uputio protiv mene. Vesele se kad mi činiš zlo. Tata te uputio? Ili koja od njegovih?... Braniš oca i njegove... pokvarena si kao i otac“ (Jurić Zagorka 2008: 30).

Mirjana je, još od rane dobi, poistovjećivala muškarce s nečim od čega treba bježati. Izbjegavala bi oca kako je majka ne bi napala. U mladosti je bila poslana u samostan. Tamo je bila daleko od rodno nametnutih problema i činjenice što se rodila kao žena. To je bio razlog zbog kojeg ju je majka prezirala, a otac za nju nije pokazivao interes. Mirjana je u njegovim očima bila još jedna u nizu ženske djece na koje nije mogao prenijeti svoj integritet i nasljedstvo. Život bez ljubavi u vlastitom domu, ponukao ju je u potragu za mirom i znanjem. Stoga, možemo zaključiti kako je bijeg ključan motiv ovog romana. Bježeći od muškaraca Mirjana nalazi mir, ali ne i sretan život. Nakon nesretnog braka, odlazi iz Budimpešte u Zagreb kako bi ostvarila svrhu svojeg patriotskog djelovanja. Uzevši muške ciljeve, bježi od svog bivstva i identiteta kao žena.

„Život moj ne vrijedi ništa. Život moj, život je ženskog stvorenja, dijelak ničeg. (...) Krpa sam za otiranje tuđeg suda, mrvica, koju može pozobati kakva god gamad. Kamen na cesti preko kojega idu kotači svih kola što voze svakojako smeće. A zašto si mi onda, prirodo, dala ljudski stid od poniženja, zašto čovječanski prosvjed moj, čemu mi svijet pravde ako za mene nije ista čast kao za one koji su tijelom muškarci?“ (Zagorka 2008: 368).

Mirjanin bijeg od svoje ženske duše i tijela poistovjećen je s tragičnim životom i nizom nesreća koje su je zadesile. Spominje se ljepota jer je ona uvijek povezana sa ženom i ispunjenjem određenih kriterija. Postavi li se hipoteza pod kojom bi Mirjana zračila izvanjskom ljepotom i gracioznošću, upitno je bi li uspjela u svom naumu, odnosno bi li pod plaštom ljepote uspjela sakriti svoje iskrene naume. Nameće se pitanje bi li postigla svoje ciljeve u društvu te živjela život ispunjen divljenjem drugih ljudi koji bi cijenili njen rad. O tome se može samo hipotetski polemizirati obzirom na to da je ona odbacila takvu nečasnu mogućnost. Odlučila se boriti samostalno bez okrilja muškarca. Njeno odbacivanje vlastitog spola i žustrina koju je pokazala svjedoči o konstantnom vapaju i jadu zbog rođenja u „pogrešnom“ tijelu. To potvrđuje i njeno preodijevanje u muškarca za vrijeme izbora. Nitko nije posumnjao na njen spol jer o domovini, političkom djelovanju i pisanoj riječi govori strastvenim žarom. Svoje je tijelo i zdravlje uništila kako bi postigla neovisnost. U djelu se to očitava na primjeru prvog novca stečenog vlastitim pisanjem: „to je temeljni kamen mojeg novog života, moje slobode, moje časti i prava da budem čovjek“ (Jurić Zagorka 2008: 494). Zagorka iznosi problem spolne diskriminacije u njeno vrijeme. Mirjanini ciljevi bili su javni rad, ideje, zanos za domovinom, narodno buđenje, ali nisu mogli biti shvaćeni ozbiljno zbog preranog rođenja u pogrešnom tijelu. Osjećala se čovjekom samo kada je bila aktivna, vodila borbe (npr. protiv bana Khuena-Hédervárya) jer tada nije postojala spolna razlika.

Bijeg je bio ključan korak prema ostvarivanju slobode. Zbog niza nesretnih okolnosti u životu jedino se borila za slobodu svoje duše. Nikome se nije pokoravala osim radu. Mirjana se našla u životnom zatvoru gdje je morala služiti kaznu zbog braće koji su je financijski potkopali krivotvorenim mjenicama. Bila je premorena otplaćivati lihvarske dugove i boriti se za egzistenciju nauštrb svoje dobrobiti. Unatoč tome, i dalje je odbijala primiti očev imetak. Naime, primiti pomoć od ljudi koji je nisu tretirali s poštovanjem, za nju je bilo jednako nezamislivo. U romanu, Tenšekova pripovijest o zarobljenoj ševi metafora je zatočene žene koja žudi biti slobodna kao muškarac. Ševa gleda pozlaćenog orla kako leti svakog dana, a na kraju priče ona ostaje bez slobode i umire. Zbog spleta tragičnih životnih okolnosti, ali i njenih nekonvencionalnih odluka, Mirjana počinje obolijevati i gladovati te živi u malom stanu koji više nalikuje na kavez, nego topli dom. Dane provodi živeći u bijedi i siromaštvu, pokušavajući pisati. Mirjana je bila spremna raditi danonoćno te biti potplaćena za isti posao koji su radili i muškarci. Na kraju životnog puta jedini pouzdani prijatelj bilo je pero. To je bio dovoljan razlog zbog kojeg je vrijedilo patiti. Mirjana uprizoruje žrtvu jedne žene kako bi sreća pronašla put za

buduće naraštaje ženskog kolektiva. Njena patnja bila je vrijedna, što pokazuje današnjica u kojoj su brojne stigme s kojima se Zagorka morala nositi stvar prošlosti.

4. Virginia Woolf

4.1. Biografija

Jedna od najutjecajnijih književnica 20. stoljeća, Virginia Woolf (1882.–1941.), često se smatra književnom vizionarkom i feminističkom pojavom. Napisala je više romana, kratkih priča, eseja, dnevnika, pisama i biografija. Njena najpoznatija djela su romani *Putovanje* (1915.), *Gospođa Dalloway* (1925.), *Svjetionik* (1927.) i *Valovi* (1931.)

Woolf rođena je u Kensingtonu, u Londonu 1882. Njen otac Leslie Stephen (1832.–1904.) stvorio je Oxfordov rječnik biografija, a njena majka Julia Duckworth (1846.–1895.) bila je urednica tog rječnika. Woolf je bila kućno obrazovana i imala je slobodan pristup očevoj knjižnici. Obiteljski časopis *Hyde Park Gate News* osnovale su Virginia i njezina sestra Vanessa Stephen (kasnije Bell), uz podršku brata Juliana Thobyja Stephena. Kada je Woolf imala 13 godina, preminule su joj majka i polusestra Stella. Pohađala je Ladies' Department na King's Collegeu u Londonu od 1897. do 1901. godine, gdje je studirala grčki, latinski, njemački i povijest. Woolf se s braćom preselila na adresu 46 Gordon Square u Bloomsburyu, nakon što je njihov otac preminuo 1904. godine. Bloomsbury grupa (ili Bloomsbury krug) bila je skupina autora, umjetnika, kritičara i filozofa koji su se počeli okupljati u njihovoj kući. Kritičar umjetnosti Roger Fry, umjetnik Duncan Grant i pisac E. M. Forster bili su članovi te skupine. Održavali su izložbe i raspravljali o književnosti, umjetnosti i idejama.

Rani život bio je ključan za njenu karijeru. Prva novinarska djela Woolf ostvaruje 1904. godine, a prvu knjigu, *Putovanje*, počela je pisati 1907. godine (objavljenu 1915. godine). Za kolegu iz Bloomsburyja, Leonarda Woolfa, udala se 1912. Djela Virginije Woolf istražuju temeljne teme modernizma, poput podsvijesti, vremena i percepcije ljudskog uma. Inspiraciju je crpila od pionira modernizma poput Marcela Prousta, Igora Stravinskog i postimpresionista. Woolf je koristila tehniku „struje svijesti“ koja joj je omogućila uvid u unutarnji svijet likova. Takva tehnika prvo se koristi u romanima *Gospođa Dalloway* i *Svjetionik*. Na taj način njihove najdublje misli i osjećaji postaju razotkriveni. Woolf je opširno pisala o svom interesu za izopćene i zaboravljene s naglaskom na ženski, diskriminirani spol. Napisala je polemička djela o ulogama žena u društvu, poput *Vlastita soba* (1929.) i *Tri gvineje* (1938.). Zanimljivo je reći kako je patrijarhalne pohvale poput Companion of Honour (1935.) i počasnih diploma sa sveučilišta u Manchesteru i Liverpoolu (1933. i 1939.) odbila jer je zazirala od akademskog obrazovanja.

Woolf je svoju ljubavnicu i blisku prijateljicu Vitu Sackville-West pretvorila u muškarca iz renesanse i suvremenu ženu u romanu *Orlando* (1928.). Kroz život, posvetila joj je niz djela iz čega se može zaključiti da je Sackville-West igrala veliku ulogu u njenom stvaralaštvu. Također, opisuje život engleske književnice Elizabete Barrett Browning u knjizi *Flush* (1933.). Osim svojeg književnog opusa, Woolf je također ostavila značajan trag u kulturi. Ona i njen suprug Leonard Woolf osnovali su Hogarth Press u Richmondu u Virginiji 1917. godine. Kasnije se preselila u Bloomsbury u Londonu. Hogarth Press je objavljivao djela autora poput T. S. Eliota, Sigmunda Freuda, Katherine Mansfield, E. M. Forstera i samih Woolfova, a njihov dom bio je središte nekih od najvažnijih kulturnih aktivnosti tog razdoblja (Gordon 2004). Woolfino mentalno zdravlje bilo je loše tijekom cijelog njenog života, a 1941. godine počinila je samoubojstvo smatrajući da nije sposobna više pisati, a samim time ni živjeti.

4.2. Feminističko djelovanje Virginije Woolf

Woolf je u ranoj dobi osjetila spolnu neravnopravnost u patrijarhalnom postulatu jer je sa sestrom Vanesom bila obrazovana kod kuće. Njena su braća za to vrijeme bila poslana na sveučilište u Cambridge. Za obitelji slične njoj, vjerovalo se da je ženama nametnuto uređivati pisma svojih očeva ili pisati memoare o njima. Na kraju je napisala memoare o vlastitom ocu, ali je također tvrdila da nikada ne bi postala spisateljica da nije bilo njegove prerane smrti (Bezjak [s.a.]).

Nadalje, proučavala je pitanje ravnopravnosti spolova unutar institucije braka i vješto prikazivala nejednakosti prisutne u bračnim odnosima, primjerice, svojih roditelja u romanu *Svjetionik*. Njena je majka zahtijevala ispunjenje viktorskih ideala u kojem je Virginia bila prikazana kao „kućni anđeo“. Pa tako u eseju *Professions for Women* izjavljuje:

„Opisat ću ženu kao anđela u kući u najkraćim crtama. Ona maksimalno suosjeća s drugima. Ona je silno draga. Ona je potpuno nesebična. Ona se odlikuje u svekolikom teškom umijeću obiteljskog života. Ona se svakodnevno žrtvuje. Ako je pile na jelovniku, ona će uzeti najlošiji komad, ako postoji propuh, ona će sjediti na njemu, samo se po sebi razumije da ona nikada ne daje prednost vlastitim namjerama ili željama, nego uvijek više voli suosjećati s namjerama i željama drugih“ (Woolf 1931).

Woolf u *Svjetioniku* nastoji eliminirati anđeoski lik te stvoriti novi, lik oslobođene žene koja nadilazi društvene norme. Brak njezinih roditelja usadio joj je odluku da osoba za koju se odluči

udati mora posjedovati usporedivu razinu vrijednosti, razmjernu njezinoj. Unatoč tome što je primila nekoliko ponuda u svojim mladim godinama, Virginia Woolf samo je pokazala oklijevanje kada je u pitanju bio Leonard Woolf. Ona je baš kao i Zagorka gajila sumnju prema instituciji braka, uglavnom zbog emocionalnih i seksualnih isprepletenosti koje su svojstvene takvoj zajednici.

Njeno protivljenje društvenoj konvenciji očituje se i u njenim lezbijskim sklonostima. Tijekom svog života njegovala je prijateljstva s drugim ženama. Nijedan od tih odnosa nije izazvao istu razinu emocionalnog intenziteta kao njezina veza sa Sackville-West. Godine 1922. susrele su se i započele duboku vezu. Iako su prakticirale intimne odnose, obje su se suzdržale od označavanja svoje veze kao lezbijske. Dinamika između njih u konačnici je utjecala na nastanak književnog djela pod naslovom *Orlando* (1928.), u kojem je glavni lik oblikovan prema Viti. U kontekstu rada Virginije Woolf, Vitina fizička prisutnost sažimala je i muške i ženske kvalitete. Ženska svijest Virginije Woolf prvi put je utjelovljena u njenom djelu *Vlastita soba* (1929.) u kojem je zastupala stav da bi ekonomska neovisnost trebala biti temelj života svake žene. Opširno je pisala o uključivanju žena u područja poput medicine i zakona te institucije crkve i akademije.

U siječnju 1941. Woolf je imala značajnu epizodu depresije. Loše mentalno zdravlje se dijelom može pripisati stresu povezanim s pisanjem predstave *Između činova* (1941.) Osjećala se odvojeno od vlastitih umjetničkih sposobnosti te je smatrala kako njena kvaliteta pisanja opada.

4.3. Svjetionik

Roman *Svjetionik* objavljen je 1927. godine te je pisan tehnikom struje svijesti. *Svjetionik* se može smatrati temeljnim djelom unutar feminističkog književnog kanona jer istražuje koncepte i načela ranih feminističkih pokreta. Između ostalog, unosi androgine misli s ciljem uspostavljanja harmonije između muškarca i žene. Unatoč tome što se Virginia Woolf nije identificirala kao feministica, *Svjetionik* je široko poznat kao istaknuta manifestacija feminističke ideologije (iako Woolf namjerno izostavlja tu riječ, kako u knjizi, tako i u raspravama). Da bi oslikala likove, pruža uvide u aspekte ljudske prirode koji su skriveni i nepoznati. Iz tog razloga, u ovom djelu ne saznajemo puno o životima likova, što ni nije bitno za razumijevanje složenosti ljudske prirode i poruke koje je Woolf htjela prenijeti. Djelo ima

autobiografske elemente: brak gospodina i gospođe Ramsay temeljen je na braku njezinih roditelja, a u liku Lily Briscoe vidimo emancipirani ženski subjekt kao što je bila i sama Virginia.

Roman je podijeljen na tri poglavlja: *Prozor*, *Vrijeme prolazi* i *Svjetionik*. *Prozor* je najopsežniji, iako radnja traje samo jedan dan. Vrijeme radnje okvirno traje deset godina, a mjesto radnje je otok Skye u Škotskoj na kojem je i sama Virginia provela svoje djetinjstvo. Fabula tematizira obiteljske i društvene obaveze gospođe Ramsay te želju njezinog sina Jamesa za posjetom svjetioniku. Drugo poglavlje obuhvaća razdoblje između očekivanog posjeta svjetioniku i njegove realizacije. Prati se propadanje obitelji Ramsay te njihovo starenje i postupno dolaženje smrti. U trećem dijelu upoznajemo Lily Briscoe, umjetnicu koja ostaje neudana unatoč naporima gospođe Ramsay koja joj želi pomoći ugovoriti brak. Nema konkretne radnje oko koje se temelji narativ, već se opisuju svakodnevne brige, dužnosti, a bolni trenutci poput smrti opisani su jednako kao i trivijalnosti. Nastoji se dočarati prolaznost svačijeg života zbog čega se može shvatiti nedostatak zapleta i napetosti u romanu. Naglasak je na psihičkoj karakterizaciji likova, prikazu njihovih misli, žudnja, strahova i težnji. Sada će se kroz analizu dvaju oprečnih ženskih likova, gospođe Ramsay i Lily Briscoe, proučiti položaj žene u romanu.

4.3.1. Gospođa Ramsay

U ovom književnom djelu Woolf istražuje pitanje položaja žene u kontekstu obitelji. Glavne protagonistice su gospođa Ramsay i Lily Briscoe koje stoje međusobno u opreci. Lily predstavlja nagovještaj ženskog samostalnog identiteta, a gospođa Ramsay predstavlja već spomenuti anđeoski lik. Ramsay utjelovljuje ideale i vrijednosti viktorijanskog vremena. Viktorijansko vrijeme sa sobom je nosilo određene društvene obaveze poput braka. Gospodin i gospođa Ramsay primjeri su tradicionalnih rodnih uloga, odnosno tipičan su model viktorijanskog braka. Gospodin Ramsay je glava kuće, opskrbljuje sredstva za svoju obitelj te je cijenjen kao učenjak i muž, dok je s druge strane gospođa Ramsay podložna i poslušna supruga i brižna majka. Njen savršen karakter prati i atraktivni fizički izgled. Prezire ružan akademski žargon svoga muža i atmosferu u predavaonicama. Tu sama Woolf kritizira i ismijava akademski poziv koji joj je vjerojatno bio mrzak zbog njenog utjecajnog oca te je prerastao u simbol muškog tlačenja žena uopće (Beker 2003: 138). Gospodin Ramsay je filozof

koji se za razliku od gospođe Ramsay oslanja na razum, a ne na osjećaje. No, iako različitih interesa, oboje shvaćaju prolaznost i tragikomičnost života.

James Ramsay, sin gospođe Ramsay u djelu se raspituje o svjetioniku kojeg je silno želio posjetiti. Iako se opire svom sinu, gospođa Ramsay popušta njegovom zahtjevu zbog majčinske ljubavi i topline. Gospodin Ramsay odbija njegov zahtjev te mu pristupa racionalno i hladno zbog čega ga James mrzi. Woolf je Jamesa profilirala pod utjecajem Freuda i Edipova kompleksa (prisna ljubav prema majci, a ljubomora i averzija prema ocu). Gospođa Ramsay se suzdržava od ikakvog protivljenja mužu pa tako posjet svjetioniku biva odgođen sve do smrti gospođe Ramsay. Ovo kašnjenje služi kao simbol muške dominacije nad ženama. Ono rezultira zanemarivanjem ženskog glasa unutar društva usmjerenog prema muškarcima. Gospođa Ramsay smatra kako je neudana žena propustila ono najbolje od života, što je dovodi do želje da organizira druge brakove, npr. Paula i Minte. Ne shvaća Lilyino suprotno mišljenje da brak sprječava ženu u osobnom razvoju. Osmišljavajući lik gospođe Ramsay, Woolf je uspješno utjelovila koncept „anđela u kući“, ali s tragičnim ishodom. Ona je žrtva patrijarhalnog društva u kojem, unatoč silnim naporima, ostaje nevažna u muškom svijetu. Ova okrutna stvarnost uprizorena je simbolički u romanu sa samo nekoliko rečenica opisa njene smrti, kao potpuno sporedan faktor romana.

4.3.2. Lily Briscoe

Potpunu suprotnost gospođi Ramsay predstavlja lik Lily Briscoe. Lily ne želi stupiti u brak, već ostvariti svoju karijeru slikarice. Ona nije tipična pripadnica viktorijanskog društva kao Lily, već oličenje moderne žene. Buntovnički poduzima inicijativu protiv staromodnih odnosa između muškarca i žene. Pokušava shvatiti gospođu Ramsay te joj se čak i divi. Osjeća odbojnost prema podređivanju muškarcima pa nastoji cijeniti druge odnose, npr. prijateljstvo s gospodinom Banksom. Zbog odluke o samačkom životu, često sumnja u svoje sposobnosti te je proganjaju riječi Charlesa Tansleya „kome je sav posao bio da govori, kako žene ne umiju pisati, žene ne umiju slikati“ (Woolf 2019: 187). No, ona se uspješno bori protiv nametnutih normi te uviđa svoje žensko postojanje kao zbiljski koncept. Za razliku od gospođe Ramsay koja zrači ljepotom i ženstvenošću, Lily je opisala sebe kao sasušenu staru djevicu. Čini se da se morala odmaknuti od svog ženskog identiteta kako bi se mogla uklopiti u dominantnu mušku kulturu (Petrić-Bajlo 1997).

Nakon smrti gospođe Ramsay, Lily se bori s vlastitim emocijama prema gospodinu Ramsayu. Ona je gajila osjećaje prema njemu, ali je znala da se neke mogućnosti u životu, nikada ne ostvare i s time je bila pomirena. Lily ne može prodrijeti u dušu gospođe Ramsey te je to sprječava da dovrši svoju sliku koju pokušava naslikati kroz roman. Razmišlja kako se ponašala gospođa Ramsay, a kako ona, te uviđa kako s razlogom nikada ne bi mogla biti na njenom mjestu. Uloga supruge i majke nju zaobilazi.

„Bijaše uzela pogrešan kist, uznemirena zbog nazočnosti gospodina Ramsaya (...) I sad, ispravivši to, i svladavši time suvišnost i neznatnost što remete njezinu pozornost i podsjećaju je na to kako je takva i takva osoba, s takvim i takvim odnošajima prema ljudima, ona podiže ruku s kistom. Na časak kist je podrhtavao u zraku, u bolnu ali uzbuđljivu zanosu. Gdje početi? - to je pitanje; na kojoj točki povući prvi potez“ (Woolf 2019: 151).

Želi umjetnički stvarati, a Lilyna nemogućnost dovršavanja slike implicira koliko je teško promijeniti stavove duboko ukorijenjene u društvu. Kada konačno uspije privesti kraju svoj rad, deset godina kasnije u trenutku iskrcavanja obitelji Ramsay na svjetionik, to možemo metaforički shvatiti kao ultimativnu spoznaju vlastitog sebstva te kraj romana. „Gotovo je; bijaše dovršeno. Da, pomisli ona, odloživši kist krajnje izmorena. Doživjela sam svoje viđenje“ (Woolf 2019: 198). U tom trenutku ostvarena je vizija androgenosti te svjetionik služi kao alegorija svjetlosti i harmonije. Ona je ostvarena balansiranjem muškosti i ženstvenosti što je bila primarna ideja Virginije Woolf i razlog pisanja ovog romana.

5. Zaključak

Feminističke probleme o kojima u analiziranim romanima progovaraju Marija Jurić Zagorka i Virginija Woolf moguće je promatrati s osjećajem zadovoljstva zbog povijesnih ishoda koji su presudili u korist žena. Iako su za današnje žene problemi društvene slike 1920-ih nezamislivi, Virginiji Woolf, Mariji Jurić Zagorki i svim ostalim hrabrim ženama, značajno su se uspjele zamagliti granice između muškog i ženskog spola.

Kao što je već rečeno, Woolf je 1920-ih unijela androginitet u književnost, smatrajući je metodom kreativnog pisanja i nadolazećih promjena. Ona je značila jednakost i sklad između dvaju spolova koji zajedno duhovno surađuju te se tako nadopunjuju. U *Svjetioniku* Woolf pokušava uspostaviti takvo ujedinjenje i stvoriti svijet s androginitetom. Lily Briscoe ne želi biti kao gospođa Ramsay, a s druge strane ne želi u potpunosti izgubiti svoj ženski identitet. Na primjeru Mirjane Grgić iz Zagorkina *Kamena na cesti* vidimo nastojanje za brisanjem razlike između spolova. Mirjana se ponaša kao muškarac, odijeva, obrazuje, politički djeluje te, kao i Lily, odbija postići konačni cilj u očima društva – udaju. Dok Mirjana bježi od traumatičnog djetinjstva i prisilne udaje, detaljnosti o Lilyinom životu ne saznajemo. Ono što je sigurno, to je da bježi od prolaznosti vremena bez obzira koji joj je životni put. Woolf nastanjuje svijet gdje je jedino smrt neminovna i sigurna. Iako je to različito od Zagorkinih domoljubnih i političkih tendencija, obje autorice iznose mješavinu autobiografskih elemenata, filozofskih pitanja i društvenih problema. Različiti su im i stilovi. Zagorka piše gotovo novinarskim tonom naglašavajući zbilju napisane fikcije, a Woolf strujom svijesti kako bi prodrla u najtamnije misli ljudskog uma. Obje autorice vežu jednako zahtjevne majke koje su kroz strog i toksičan odnos postavljale standarde za (ne)sreću svojih kćeri.

Zanimljiva je izoliranost Mirjane u selu za vrijeme odrastanja te izolirani otok Skye, mjesto radnje *Svjetionika*, ali i mjesto na kojem je Woolf provela većinu svog djetinjstva. Njihova odvojenost od društva rezultirala je otpornošću i snagom koja cilja na kolektivnu povijest svih žena. Lily i Mirjana su reprezentacija svake žene koja se ikad osjećala diskriminirano, koja je vagala svoj život između braka ili karijere. Obje protagonistice romana nisu bile fizičke atraktivne, čime su Zagorka i Woolf htjele naglasiti plitkoću estetike vanjskog izgleda i ukazati na važnost uma i intelekta. Tako da svaka žena koja se ikad osjećala kao usputni kamen s ceste može snagom vlastite volje i sposobnosti, unatoč oluji, nastaviti stajati uspravno kao svjetionik na vlastitom otoku života.

6. Literatura

1. Beker, Miroslav. 2003. „O Virginiji Woolf kao borcu za ženska prava“. *Književna republika*, god. 2003, br. 3-4, str. 129-142.
2. Đorđević, Boro. 1979. *Zagorka, kroničar starog Zagreba*. Zagreb: Stvarnost.
3. Felski Rita, 1989. *Beyond Feminist Aesthetics: Feminist Literature and Social Change*. Cambridge: Harvard University Press.
4. Grdešić, Maša. 2008. „Politička Zagorka: *Kamen na cesti* kao feministička književnost“. U: Marija Jurić Zagorka: *Kamen na cesti*. Zagreb: Školska knjiga, str. 639-661.
5. Hergešić, Ivo 1976. „Marija Jurić Zagorka“. U: Marija Jurić Zagorka: *Grička vještica*, Svezak I. Stvarnost: Zagreb, str. 5-33.
6. Jakobović Fribec, Slavica. 2006. „Marija Jurić Zagorka: protagonistica nenapisane povijesti hrvatskog feminizma“. *Književna republika*, god. 2003., br. 5-6, str. 43-52.
7. Jurić Zagorka, Marija. 2008. *Kamen na cesti*. Zagreb: Školska knjiga.
8. Lasić, Stanko. 1986. *Književni počeci Marije Jurić Zagorke : (1873-1910) : uvod u monografiju*. Zagreb: Znanje.
9. Nemeč, Krešimir. 1998. *Povijest hrvatskog romana od 1900. do 1945. godine*. Zagreb: Znanje.
10. Offen, Karen. 2015. *Europski feminizmi 1700-1950*. Beograd: Evoluta.
11. Ograjšek Gorenjak, Ida. 2022. „Ženska povijest na valovima feminizma“. *God. 54, br. 1*, str. 165-200.
12. Petrić-Bajlo, Estella. 1997. „Igranje uloga (jedno čitanje romana "Ka svjetioniku" Virginije Woolf)“. *Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia: Revue publiée par les Sections romane, italienne et anglaise de la Faculté des Lettres de l'Université de Zagreb*. God 42, str. 299-312.
13. Sklevicky, Lydia. 1988. „Patuljasta Amazonka hrvatskog feminizma“. *Svijet*, str. 43
14. Thomas, Edith. 1959. „Doba žene“. *Izraz: časopis za književnu i umjetničku kritiku*, knjiga 5, str. 404-407 .
15. Woolf, Virginia. 1942. *The Death of the Moth and Other Essays*. New York, Harcourt: Brace and company.
16. Woolf, Virginia. 2019. *Svjetionik*. Kostrena: Lektira d.o.o.

Mrežni izvori

1. Bezjak, Petra. S.a. „Virginia Woolf – Na granici dvaju svjetova“. *Voxfeminae*. URL: <https://voxfeminae.net/strasne-zene/virginia-woolf-na-granici-dvaju-svjetova> (pristup 26.8. 2023.)
2. „Feminizam“. *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2023. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19203> (pristupljeno 10.8.2023.)
3. Gordon, Lyndall (2004) „Woolf [née Stephen], (Adeline) Virginia“. *Oxford Dictionary of National Biography*. URL: <https://www.oxforddnb.com/display/10.1093/ref:odnb/9780198614128.001.0001/odnb-9780198614128-e-7018;jsessionid=B8E76F7F6D36CE73CE1EA91B53FADC22%20> (pristupljeno 26. 8. 2023.)
4. Zlutar Violić, Andrea. 2008. „Predfeminizam, feminizam i postfeminizam u hrvatskoj književnosti“. *Hrvatski plus*. URL: <https://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=54&naslov=predfeminizam-feminizam-i-postfeminizam-u-hrvatskoj-knjizevnosti> (pristup 15.8.2023.)

7. Sažetak i ključne riječi

Sažetak

Cilj ovog rada je analiza elemenata feminizma u romanima *Kamen na cesti* (1938.) Marije Jurić Zagorka i *Svjetionik* (1927.) Virginije Woolf. Nakon prikaza radnje i likova *Kamena na cesti*, posebno su analizirani motivi braka, žene u bijegu i ženske slobode, kako bi se dokazao Zagorkin aktivizam i feminističko djelovanje. Drugi dio rada fokusiran je na Virginiju Woolf i njenu književnu karijeru te utjecaj koji je ostvarila u feminističkoj književnosti, s naglaskom na analizu, prema kritičarima, jednog od njenih najboljih djela, romana *Svjetionik*. Kroz glavne likove gospođu Ramsay i Lily Briscoe govori se o problematici potlačenog položaja žena i opresije koja ograničava slobodu zbog nejednakih prava muškaraca i žena. Obje autorice romane su upotpunile autobiografskim elementima, što borbu za ženska prava čini postojanom izvan književnih okvira. One progovaraju o problemima u društvu svojeg vremena te na taj način pokušavaju započeti promjenu.

Ključne riječi: feministička književnost, feminizam, Marija Jurić Zagorka, *Kamen na cesti*, Virginia Woolf, *Svjetionik*

8. Naslov i ključne riječi na engleskom jeziku

Title: Feminism in the novel *Kamen na cesti* (*A Stone on the road*) by Marija Jurić Zagorka and *To the Lighthouse* by Virginia Woolf

Keywords: feminist literature, feminism, Marija Jurić Zagorka, *Kamen na cesti* (*A Stone on the Road*), Virginia Woolf, *To the Lighthouse*